

Jaké jsou následky *chybějícího primárního* *pečovatele* v kojeneckém období?

Vědecké poznatky o významu primárního pečovatele a následcích
institucionální péče v kojeneckém období pro sociální vývoj

V 5 bodech
pro psychology, pedagogy, sociální
pracovníky, rodiče, pěstouny
a zaujatou veřejnost

Napsala
Petra Winnette

Edice *Almanach o dětech a lidech 2020*
& *Věda do kapsy*

Publikace je součástí projektu *The Guide*
podpořeného Fulbrightovou komisí v Praze.

Praha: NATAMA Publishing 2020

Jaké jsou následky *chybějícího primárního pečovatele v kojeneckém období?*

Vědecké poznatky o významu primárního pečovatele a následcích
institucionální péče v kojeneckém období pro sociální vývoj

V 5 bodech

pro psychology, pedagogy, sociální pracovníky, rodiče, pěstouny
a zaujatou veřejnost

Napsala Petra Winnette

Edice *Almanach o dětech a lidech 2020 & Věda do kapsy*

Publikace je součástí projektu The Guide podpořeného Fulbrightovou komisí v Praze.

Praha: NATAMA Publishing 2020

Neprodejné. Určeno pouze pro vzdělávací účely.

© Petra Winnette, Natama 2020

Všechna práva vyhrazena

Jazyková redakce: Martin Valášek

Grafická úprava: Beat Wicki

Praha: Natama Publishing 2020

Reference:

Winnette, P. (2020). Jaké jsou následky chybějícího primárního pečovatele v kojeneckém období? Praha: Natama Publishing.

ISBN 978-80-907830-1-0

Obsah

Jaké jsou následky chybějícího primárního pečovatele v kojeneckém období?	5
1. Vývoj a sociální fungování	7
2. Péče matky nebo primárního pečovatele je očekávané prostředí pro vývoj lidského mozku	12
3. Raný sociální vývoj: čtyři okénka do výzkumu sociální vývojové neurovědy a psychologie	16
4. Když maminka nebo primární pečovatel v raném dětství chybí: historie dávná, nedávná i současný pohled	32
5. Vědecké poznatky o principech a následcích institucionální péče a chybějícího primárního pečovatele	38

Jaké jsou následky chybějícího primárního pečovatele v kojeneckém období?

Primární pečovatel v kojeneckém období... To zní chladně, klinicky. Co to znamená? Zdravý selský rozum a obyčejná lidská zkušenost nám říkají, že dítě prostě potřebuje maminku a tatínka. Na samém počátku je dítě spojené s matčíným tělem, je jeho součástí. Po narození v raném věku je „člověčí mládě“ úplně bezmocné, závislé na blízkosti a péči matky a nejbližších lidí. Je to pečování 24 hodin denně. Přijetí (místo), syčení, ochrana, podpora (Pesso, Boyden-Pesso & Vrtbovská, 2009). Ne nadarmo Donald Winnicott (1896–1971), světově proslulý britský dětský lékař, který významně ovlivnil vývojovou psychologii, řekl, že nic takového jako „miminko samo o sobě“ neexistuje. Vždy je zde nerozdílná dvojice: miminko a někdo, kdo se o ně stará (Winnicott, 1978).

Současná sociální neurověda nám poskytuje nové a důležité poznatky o sociálním vývoji mozku, který začíná již v prenatálním vývoji a intenzivně pokračuje v kojeneckém věku. Mozek zodpovědný za sociální fungování se učí a rozvíjí v kontaktu s matkou velice brzy. Maminka je dítěti sociálním partnerem již v období před narozením. A v kojeneckém věku je blízkost bytosti, která dává dítěti zkušenost spojení a interakcí se známým druhým člověkem, zásadním sociálním učením. Paměťové záznamy o kontaktu s maminkou a sociálním spojení s ní se ukládají do implicitní paměti a jsou používány celý život.

Často ale slyšíme otázky: A co když namísto maminky pečuje o malé dítě tatínek?

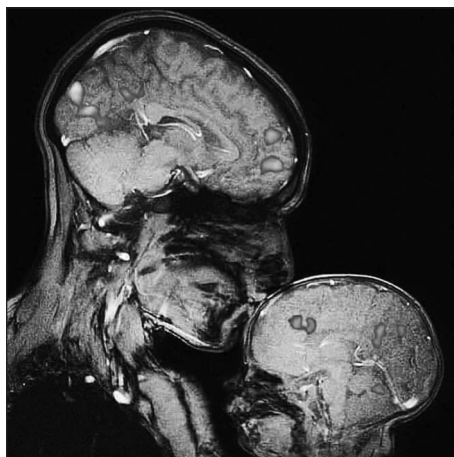
A co třeba babička? A co chůva? Co když matka s miminkem netráví čas, odkládá ho, nevšímá si ho? A co když se pečovatelé střídají?

A nakonec se po desetiletí vede politická i odborná diskuse o tom, jestli péči primárního pečovatele může nahradit kvalitní péče v zařízení pro děti, třeba kojenecký ústav nebo dětské centrum. Nebo je lepším řešením pro miminko, o které se nestará maminka nebo tatínek, dobrá pěstounská maminka?

V současné době již máme k dispozici řadu vědeckých studií, publikovaných v seriózních zahraničních odborných časopisech, které shodně potvrzují, že maminka nebo primární pečovatel je očekávaným prostředím pro malé dítě ve všech vývojových oblastech a zejména v oblasti sociální. Mozek a sociální chování dítěte se bez spojení s primárním pečovatelem vyvíjejí odlišně. Většina studií zkoumá vývoj dětí, které prožily adverzní zkušenosti (ACE) spojené s institucionální péčí v raném věku, a poté byly adoptovány dobře situovanými rodinami a poskytují jim nejen mnoho zdrojů, ale i pečlivou a rozvíjející péči. Studie ukazují, že následky chybějící maminky nebo primárního pečovatele v raném dětství existují, často se projevují jak v době, kdy dítě primárního pečovatele nemá, ale také dlouho poté, kdy už dítě žije v rodině a rodiče se o ně starají (Gunnar & Reid, 2019).

V naší publikaci Almanach o dětech a lidech pro rok 2020 se společně podíváme blíže na to, jaký má význam primární pečovatel pro neurobiologický a sociální vývoj malého dítěte. Vysvětlíme, proč považujeme za velmi důležité, aby žádné miminko a dítě nezažily v extrémně citlivém období raného vývoje prázdnotu a osamělost a nenesly si v dalším životě následky, které absence maminky nebo primárního pečovatele způsobuje.

1. Vývoj a sociální fungování

*Obrázek 1:
Maminka líbající své dítě. Snímek
z funkční magnetické resonance (fMRI)*

Aktivní části mozku na obrázku ukazují chemické procesy spojené se záplavou lásky proudící mezi matkou a jejím několik dnů starým miminkem. Jedná se o jeden z prvních obrázků svého druhu. Pořádila ho profesorka kognitivní neurovědy z Massachusetts Institute of Technology v Bostonu Rebecca Saxe. Na obrázku je ona sama se svým několikadenním synem. Současná moderní neurověda přináší stále více poznatků o tom, že se lidský mozek vyvíjí postupně a velmi dlouho. Genetický program vývoje má svůj časový plán, každé období očekává informace z prostředí, ve kterém se dítě vyvíjí. Zažité zkušenosti se ukládají v paměti. Takto matka příroda připravuje dítě na celý další život. V sociální oblasti má toto dlouhé učení obrovský význam. Člověk je sociální bytost, a pokud chceme porozumět tomu, jak sociálně funguje mozek dospělého člověka, musíme pochopit, jak se mozek sociálně vyvíjí.

Co to je sociální fungování?

Sociální fungování znamená způsob, jakým dospělý člověk zvládá naplnit očekávání a své funkce ve společnosti v širokém významu. Patří sem naplňování vlastních potřeb a naplňování potřeb těch, kteří na něm závisejí, schopnost spolupráce a pozitivní působení pro celou společnost. Podrobněji to zahrnuje schopnost postarat se o své fyzické potřeby, osobní rozvoj, vzdělání, naplnění svých talentů, zájmů, duchovního života, potřebu přátelství, partnerství, důvěry, rodičovství a citové vzájemnosti v blízkém vztahu. A v neposlední řadě také vlastní sebedůvěru, identitu a pocit bezpečného místa ve světě a mezi lidmi.

Je to lidský mozek, který má na starosti tak složité komplexní úkoly. A bude potřebovat hodně času a učení, aby je zvládnul.

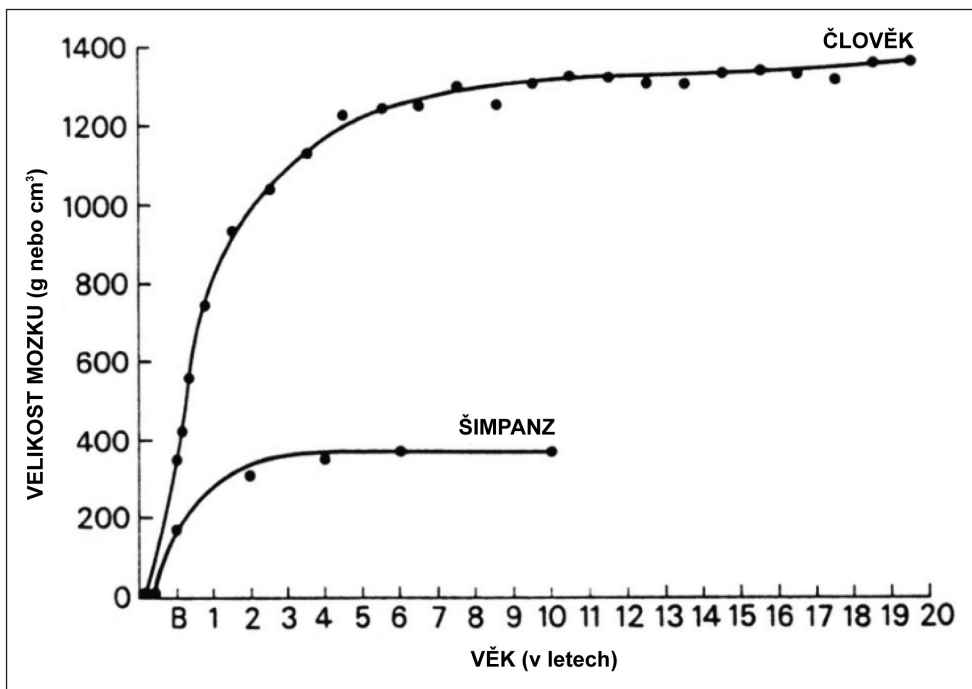
Lidský vývoj trvá nejdelší dobu

Vývoj lidského mozku je výjimečně dlouhý a pomalý. Podstatně delší, než bychom našli u našich nejbližších příbuzných, primátů (Thompson & Nelson, 2011). Současná věda stanovuje věk, kdy je lidský mozek dospělý, na 23–25 let. Pro tak prodloužené dětství musí být nějaký důvod. Pro přežití jedince by přece mělo být výhodné, aby dospěl co nejdříve, osamostatnil se a byl schopen se o sebe postarat. Člověk se musí ptát, jaké výhody plynou z tak pomalého vývoje lidského mláděte (Tottenham, 2014).

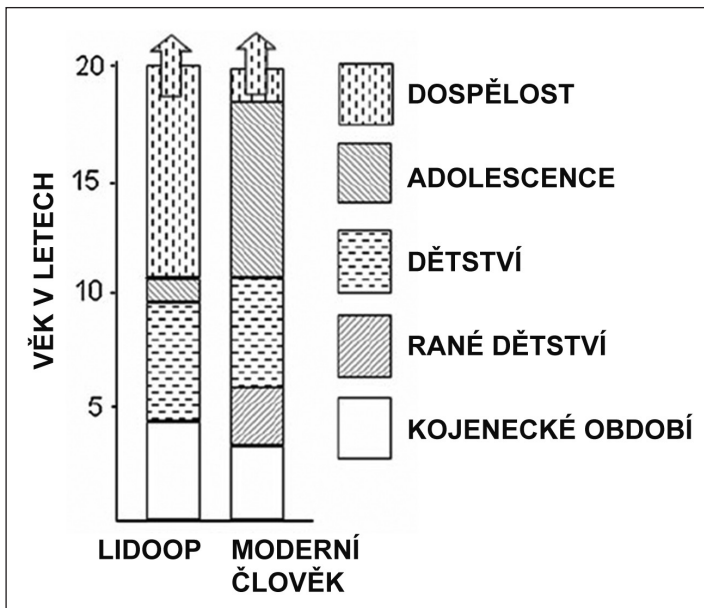
Dlouhé období vývoje totiž dovoluje mozku člověka naučit se co nejlépe fungovat v prostředí, ve kterém vývoj probíhá.

Vědci argumentují tím, že člověk se vyvinul a žije na rozdíl od ostatních živočichů ve velice proměnlivém a také výrazně sociálním prostředí. Nutně potřebuje reagovat na ohromné množství rozličných informací přicházejících nejen z širokého okolního prostředí, ale také musí být schopen číst sociální signály od ostatních jedinců a reagovat na ně. A musí v tomto komplexním světě nejen přežít, ale také obstát. Sociální fungování stojí člověka velkou část celkové lidské kapacity. Úspěšně je zvládnout během celého života vyžaduje solidní přípravu, dlouhý čas na učení, osvojování si dovedností a sbírání zkušeností na mnoha úrovních. Z tohoto úhlu pohledu dává prodloužený vývoj u člověka smysl.

Klíčem je zřejmě následující princip: Dlouhé období vývoje totiž dovoluje mozku člověka naučit se co nejlépe fungovat v prostředí, ve kterém vývoj probíhá. Zkušenosti, které získáme během raného a celého dětství, budou sloužit jako důležité ukazatele a směrovky pro orientaci ve světě a také pro další vývoj mozku a sociální fungování během dospělého života. A to postupně po fázích. Pokud budou bohaté a pozitivní, pomohou postavit silný a dobře fungující systém. Pokud budou chudé a negativní, budou také zabudovány do systému tak, aby je využil pro své další fungování. Můžeme shrnout, že rané a dětské zkušenosti slouží jako instrukce, jak co nejlépe přežít v daném prostředí a co nejefektivněji v něm fungovat (Tottenham, 2014).

Obrázek 2: Srovnání růstu mozku u člověka a šimpanze

Obrázek 3: Srovnání délek vývojových fází u lidoopů a člověka. Je zřetelné, že u lidoopů chybí fáze raného dětství a adolescence je velmi krátká.

Během citlivých a kritických období vývoje přijímají určité struktury a oblasti mozku specifické informace a zapojují je do své další činnosti

Emocionální a sociální vývoj probíhá po celou dobu vývoje mozku člověka přibližně dvacet pět let. Jedná se o složitý a dlouhý proces, o kterém zdaleka nevíme všechno. Vývojová neurověda se zaměřuje na to, jak se vývoj mozku projevuje ve vývoji chování, jaké jsou kaskády vývoje, jak se staví základní kameny dalšího fungování. Víme, že v určitých obdobích vývoje je mozek zvláště citlivý pro určitý druh informací a učení. Určitá funkce se aktivuje a rozvine jedině tehdy, když zvenku přijde dostatečný impuls a trvá dost dlouho.

Citlivé období pro vývoj jazyka

Například v kojeneckém období musí být sluchový systém vystaven zvukům slabik jazyka, který bude v dospělosti používán jako mateřský jazyk. Děje se tomu v prvních měsících po narození. Systém se tak orientuje k „domácímu“ známému zvuku mateřského jazyka a ostatních zvuků slabik si tolik nevšímá. Proto pak v dospělosti

mají zástupci některých národů problém rozlišovat některé slabiky. Například rodilý Japonec obtížně rozlišuje slabiky „la“ a „ra“ (Werker, Gilbert, Humphrey & Tees, 1981).

Tento proces je také zřejmě důležitý pro raný sociální vývoj, protože umožňuje rozpoznávat jedince, kteří používají známé hlásky, slabiky a zvuky, jako bezpečné, jako ty, kterým patřím. A to mnohem dříve, než je dítě schopné rozumět tomu, co jazyk sděluje za sémantické významy.

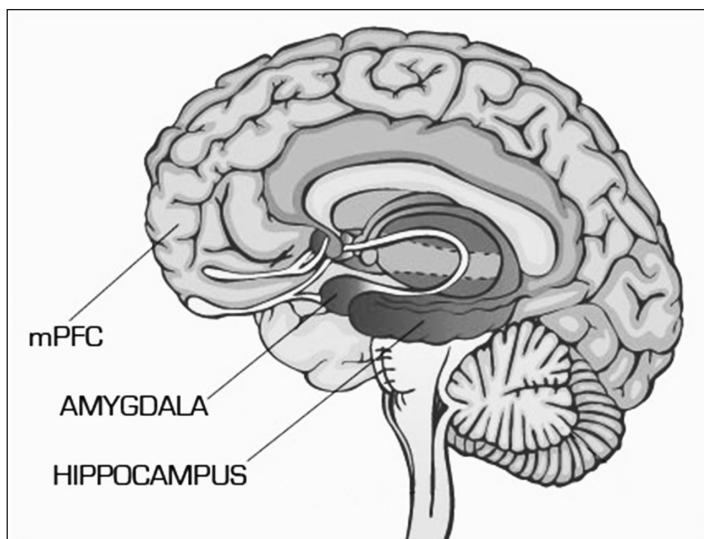
*Obrázek 4:
Japonská maminka
a kojeneček si synchronně
vyměňují známé signály.*

2. Péče matky nebo primárního pečovatele je očekávané prostředí pro vývoj lidského mozku

Takzvaný sociální mozek

Neurovědecké studie, které intenzivně probíhají od devadesátých let 20. století, postupně identifikují mozková centra a oblasti, jež mají na starosti a podporují sociální interakce. Každá z nich pravděpodobně podporuje určité a specifické sociální chování, a teprve jejich společná činnost a vzájemná souhra umožňují komplexní sociální fungování. Jedna část je například odpovědná za rozpoznávání tváří (FFA), další za naši schopnost chápat stav mysli druhého člověka (TPJ) a jiná za vnímání a rozlišování emocí, které se zračí ve výrazu tváře (amygdala) (D'Mello, 2019).

V našich genech je zakódován program pro fungování mozku a také program vývoje. Jakýsi plán, jak se bude náš mozek po etapách v čase učit z prostředí a o prostředí, ve kterém žijeme a vyvíjíme se. Tento plán očekává optimální prostředí, které zdárný vývoj umožní.

Obrázek 5:
 Ilustrace některých
 mozkových oblastí

Představme si například, že se snažíme dohodnout s naší tchyní, že letos nebudeme trávit Vánoce jako obvykle v jejím domě, jak si to ona přeje. Víme, že bude smutná a bude na nás „tlačit“, a snažíme se ji nezarmoutit. Ale také hájíme naše vlastní zájmy a touhu oslavit Ježíška po svém a na chalupě bez hluku a hromady jídla! Zároveň vnímáme, že manžel je na své matce trošku závislý a podléhá jejímu vlivu... To bude sociálně velmi náročné!

Sociální mozek – nebo spíše části mozku odpovědné za sociální fungování – prošel obrovským evolučním vývojem až k výjimečným schopnostem člověka komunikovat a sdílet myšlení a cítění s ostatními a „číst“ v mysli druhých lidí. Homo sapiens, člověk moudrý, je také člověkem empatickým a sociálním. Schopnost vnímání emocí druhých umožňuje koordinovat naše zájmy s ostatními a spojovat úsilí pro dosažení společných cílů. To vše náš mozek řídí díky přesnému vyhodnocování proudu jemných signálů, které přicházejí z tváře, mimiky a chování lidí okolo nás (Ulmer-Yaniv et. al., 2020). Tento systém nám také umožňuje toto zvládnout, i když zároveň probíhají dvě nebo více sociální interakce najednou (Adolphs, 2009). Studie sociálního fungování lidí, kteří utrpěli úraz v těchto částech mozku, nám ukazují, že poranění těchto mozkových struktur má zásadní vliv na sociální chování (D’Mello, 2019). Může změnit tichého slušňáka v agresivního a sobeckého neurvalce.

„Maminka je multidimenzionální zařízení“

V našich genech je zakódován program pro fungování mozku a také program vývoje. Jakýsi plán, jak se bude náš mozek po etapách v čase učit z prostředí a o prostředí, ve kterém žijeme a vyvíjíme se. Tento plán očekává optimální prostředí, které zdárný vývoj umožní. V průběhu citlivých a kritických období se mozek adaptuje na toto prostředí tak, aby v něm později člověk uměl co nejlépe fungovat a přežít. Mozek „očekává“ v daném období informace pro rozvoj svých určitých funkcí a jeho další vývoj na nich závisí (Greenough, Black & Wallace, 1987). Pokud v kritickém nebo citlivém období dítě nezažije očekávané zkušenosti, vývoj mozku se přizpůsobí tomu prostředí, ve kterém dítě vyrůstá.

Člověk patří k druhu živočichů, kteří se rodí bezmocní a neschopní samostatně přežít a také se samostatně pohybovat, například lézt nebo chodit, postarat se o sebe. To vyžaduje, aby se o mládě někdo staral a zabezpečil je tak dlouho, dokud bude třeba. Samozřejmě, typicky je očekávaným prvním pečovatelem biologická matka. Malé děti jsou neurobiologicky vybaveny pro to, aby se naučily, kam a ke komu patří, a nadále tuto implicitní znalost používaly. To znamená, aby se držely známého člověka, učily se od něho, následovaly ho a nepřichylovaly se k jiným, cizím lidem a prostředím (Bloom, 2013).

Synchronie mezi matkou a dítětem, nebo mezi primárním pečovatelem a dítětem, se vytváří jejich stálým dlouhodobým „on-line“ napojením.

Synchronie mezi maminkou a dítětem

Profesorka psychologie a neurovědy na Bar-Ilan University a v centru Dětských studií na Yale University Ruth Feldman je přední světovou odbornicí vývojové neurovědy a psychologie. Celoživotně se zabývá tématem „synchronie“ mezi matkou a dítětem, rodiči a dítětem, a významem emocionálního a sociálního spojení v kojeneckém období pro další život. Synchronie mezi matkou a dítětem, nebo mezi primárním pečovatelem a dítětem, se vytváří jejich stálým dlouhodobým „on-line“ napojením. Matka, otec nebo primární pečovatel reagují na signály miminka a společně prožívají spojení, důvěrnou známost. To je očekávaná zkušenost pro vývoj sociálního

mozku. Připravuje malé děti v kojeneckém období na další sociální život mezi lidmi, učí je sociálně-emocionálním kompetencím. Postupně skrze bedlivé pozorování známých tváří a výrazů rodičů či primárního pečovatele se dítě začíná orientovat v sociálních situacích, je schopné rychle vnímat proměny emocí v kontextu situací a rozumět významu toho, co prožívají a dělají ostatní. Učí se tak implicitní vzájemnosti, která později bude doplněna o verbální projevy (Feldman, 2015).

*Obrázek 6:
Maminka
a miminko
v synchronii*

*Obrázek 7:
Profesorka vývojové neurovědy na Bar-Ilan University
a Yale University Ruth Feldman*

3.

Raný sociální vývoj: čtyři okénka do výzkumu sociální vývojové neurovědy a psychologie

Jakkoliv je v oblasti emocionálního a sociálního vývoje zatím obtížné přesně identifikovat citlivá a kritická období vývoje podobně, jak se podařilo ve výzkumu kritických období pro vývoj vizuálního systému nebo jazyka, současná věda má již zajímavá data o významu primárního pečovatele.

Jak se to ale děje? Jaké mechanismy se zapojují do tohoto složitého, jemného a dlouhého procesu? V této kapitole se podíváme blíže na vědecká zjištění ve čtyřech oblastech raného sociálního vývoje.

- Rozpoznání známého prostředí a následování matky nebo primárního pečovatele
- Napodobování výrazů tváře: Oni jsou jako já, já jsem jako oni
- Role matky nebo primárního pečovatele pro uklidňování a aktivitu amygdaly
- Spolupráce a altruismus: Patříme k sobě, anebo ne?

Rozpoznání známého prostředí a následování matky nebo primárního pečovatele

Dítě je s matkou smyslově spojeno a rozpoznává ji již v období před narozením. Po narození je pak maminka pro novorozence již známým prostředím. Matka je s dítětem propojena velmi úzce. Prostřednictvím smyslů, které jsou při narození již plně funkční a velmi citlivé, je dítě v novorozeneckém a kojeneckém období připraveno rozpoznávat maminku jako „významnou postavu“, odlišnou od ostatních, uklidňovat se v její přítomnosti, navazovat s ní komunikaci.

Studie:

Novorozená miminka si pamatují a rozlišují zvuky spojené s maminkou

Vědecké studie posledních několika desetiletí dokládají, že dítě slyší různé druhy zvuků již asi tři měsíce před narozením. Novorozené děti rozlišují podle laboratorních výzkumů mateřský a cizí jazyk a dávají přednost mateřskému jazyku před cizím jazykem, a také před jiným druhem zvuků.

Zajímavé je, že pokud matka byla bilingvní, dávají přednost oběma jazykům, kterými matka mluví (Bertoncini, Bijeljac-Babic, Jusczyk, Kennedy & Mehler, 1988) (Moon, 2017) (Byers-Heinlein, Burns & Werker, 2010). Miminka také reagují odlišně na ukázky promluv mluvčích, kteří jsou šťastní nebo nešťastní. Emocionální informace jsou vyjadřovány výškou tónů, hlasitostí a rytmem řeči (Mastropieri & Turkewitz, 1999).

Víme tedy, že miminka v době narození prožívají a pamatují si bohaté sluchové zkušenosti. Dokáží vyhodnocovat zvuky jako signály, že je přítomen určitý člověk. Reagují živě na známého člověka. Také už umějí rozpoznávat akustické signály spojené s různými duševními stavy a jazykové struktury. Během prvních hodin po narození miminka reagují na matčin hlas, známou hudbu, známé vyprávění a také známý tlukot srdce. Vyhledávají známé signály, které se naučily již před narozením, a reagují na ně.

Jaký má význam zapamatování si zvuků spojených s maminkou pro další sociální vývoj?

Uložené informace o známých zvucích, jazyku, rytmu a struktury vyprávění a afektivní naladění mají poznávací, ale hlavně sociální charakter. Jinými slovy umožňují, aby se dítě i několik dní po narození mohlo směřovat ke známé osobě, k mamince. Tím, že se k ní obrací, reaguje na ni více než na jiné osoby, všímá si jí, navazuje s ní individuální spojení a synchronizují se spolu. Maminka a dítě spolu zažívají uspokojení ze vzájemné znalosti. Stávají se sociálními partnery. Tak dobře vyvinutá schopnost rozlišovat známé a neznámé zvuky má ještě jednu výhodu. Na rozdíl od ostatních smyslů se zvuk přenáší i na dálku. I když maminka není dostupná na dotek, dítě necítí vůni, nevidí její tvář, její přítomnost může být zažívána prostřednictvím zvuku. To činí z dobře rozvinutých sluchových schopností v raném období vývoje důležitý nástroj nejen pro rozpoznání matky, ale také pro možnost obracet se k ní, navazovat „on-line“ spojení a později ji následovat (Moon, 2011).

Napodobování výrazů tváře a chování: Oni jsou jako já, já jsem jako oni

Dítě se také s matkou ztotožňuje, prostřednictvím napojení na matku se cítí být přijaté a přirozenou součástí sociálního prostředí, ve kterém se nalézá. Albert Pessó nazval tento proces naplněním potřeby „místa“ (Pessó, Boyden-Pessó & Vrtbovská, 2009). John Bowlby pojmenoval tento jev jako „attachment“. Teorie attachmentu říká, že stabilní přítomnost primárního pečovatele během prvního roku života dítěte postupně vytvoří trvalé spojení mezi matkou nebo primárním pečovatelem a dítětem (Bowlby, 1987). Toto období je předznamenáním další etapy sociálního vývoje dítěte.

Meltzoff udělal závěr, že jedním ze zásadních momentů na začátku našeho sociálního vývoje je připravenost učit se a identifikovat s těmi, kteří jsou „jako my“. Jsou nám podobní, chovají se jako my.

Studie: Novorozená miminka a mláďata napodobují výrazy tváře

Americký psycholog a světově uznávaný odborník v oblasti vývoje v kojeneckém věku Andrew N. Meltzoff objevil jeden z mechanismů, které umožňují sociální učení v raném období. Jeho objevy významně ovlivnily současnou vědu o raném vývoji mozku a sociálním chování. V roce 1977 publikoval výsledky výzkumu schopností malých dětí imitovat výrazy tváře.

Miminkům ve věku mezi 12 a 21 dny byly postupně ukazovány tři výrazy tváře a jedno gesto. Reakce miminek byly natáčeny na video a vyhodnoceny. Ukázalo se, že takto malí kojenci jsou schopni imitovat všechna čtyři chování (Meltzoff & Moore, 1977). Později, kolem 14. měsíce, již malé děti také dávají přednost těm dospělým, kteří je napodobují.

Meltzoff udělal závěr, že jedním ze zásadních momentů na začátku našeho sociálního vývoje je připravenost učit se a identifikovat s těmi, kteří jsou „jako my“. Jsou nám podobní, chovají se jako my. Imitování druhých umožňuje malým dětem učit se o druhých, ale také od druhých, a o sobě (Meltzoff, 2007).

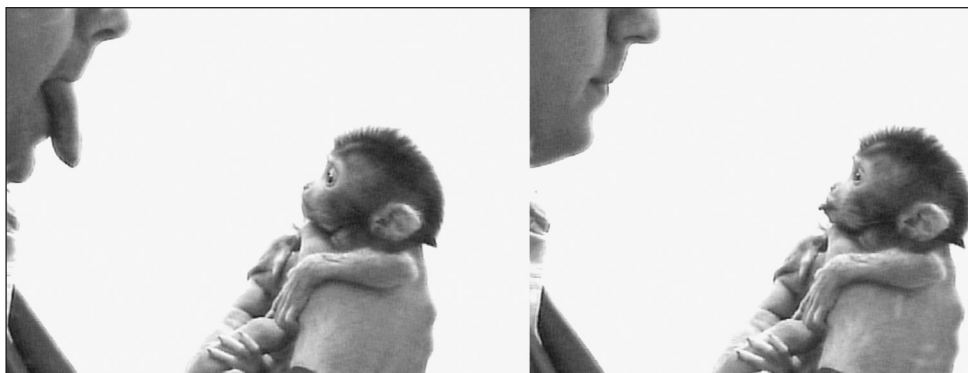
Young babies imitating Dr. Meltzoff's facial expressions.

Photo Credit: Meltzoff & Moore, 1977, Science

*Obrázek 8:
Miminka imitují výrazy tváře
Dr. Meltzoffa.*

Studie: Maminky makaků intenzivně navazují sociální kontakt se svými novorozenými mláděty

Matky novorozených mláďat makaků s nimi navazují pohled z očí do očí již v den jejich narození, někdy dokonce jemně natáčí hlavičku mláděte směrem k sobě. Snáze tak iniciují oční kontakt. Matky mají výraznou tendenci sedat si přímo před mládě, sklánějí se tak, aby měly hlavu v úrovni očí svého mláděte, a intenzivně mlaskají rty a kývají hlavou. Toto provádějí výhradně matky se svými mláděty, ne ostatní samice. Mláďata stará 3–23 dny reagují na toto matčino chování nejintenzivněji (Ferrari et al., 2009).

Obrázek 9: Novorozený makak napodobuje vyplazování jazyka.

Nové experimenty v oblasti raného sociálního vývoje také ukázaly, že děti ve věku osmi měsíců dokáží rozlišit, jestli se jedna skupina lidí chová odlišně od druhé skupiny (Powell & Spelke, 2013). Toto rozlišování těch, kdo „jsou jako já“, od těch, kdo nejsou, se jeví být jedním se základních stavebních kamenů pozdějšího sociálního fungování spojeného s nápodobou. Starší děti a dospělí mají výraznou tendenci chovat se podobně jako lidé, se kterými se chtějí družit. Také oceňují, když druzí nějakým způsobem zrcadlí jejich chování. Tento mechanismus také umožňuje jedinci cítit se součástí větších sociálních skupin, komunity, národa (Spelke, Bernier & Skerry, 2009). Napodobování výrazů tváře není reflexivním chováním, zapojuje

komplexní oblasti mozkové kůry včetně motorické a sociální (Paukner, Ferrari & Suomi, 2013).

Jaký má napodobování chování v raném věku význam?

Vědci diskutují o dvou možných vysvětleních, přičemž obě se spíše doplňují, než aby se vylučovala. Jedno vysvětlení zdůrazňuje rozvoj poznávacích a rozumových schopností. To znamená, že se kojenci a mláďata prostřednictvím napodobování učí o světě kolem sebe. Tím, že napodobí chování matky a dostanou od ní zpětnou vazbu, upevňují se jejich dovednosti i znalosti o světě kolem nich. Druhý směr více podtrhuje význam tohoto chování pro rozvoj sociální vzájemnosti. Napodobováním se mládě sblíží s matkou, protože takto společně prožívají totéž. Takové prožívání se nazývá intersubjektivním. Napodobování je velice uspokojujivé a vytváří pocit silné sociální sounáležitosti s matkou na samém začátku života. Zatímco rozpoznávání matky pomocí smyslů umožňuje rozlišení matky od ostatních, vyhledání a následování matky, napodobování jejích výrazů, pohled z očí do očí učí základům sociální výměny emocionálních stavů a hnutí myslí s druhým člověkem.

Mládě zažívá spojenectví, rozvíjí schopnost vnímání druhého, porozumění jeho afektivnímu stavu a záměrům. Jedná se tedy o základní signály výměny sociálních informací a emocí a slouží jako základna sociálního, emocionálního i kognitivního vývoje v pozdějším životě (Paukner, Ferrari & Suomi, 2013). Synchronní prožívání mláděte a matky umožňuje také regulaci afektů, uklidňování při stresu (Trevarthen, 1998). Pojdme se na to podívat blíže.

Napodobováním se mládě sblíží s matkou, protože takto společně prožívají totéž. Takové prožívání se nazývá intersubjektivním. Napodobování je velice uspokojujivé a vytváří pocit silné sociální sounáležitosti s matkou na samém začátku života.

Role matky nebo primárního pečovatele pro uklidňování a aktivitu amygdaly

Bezpečí známého

Kolem prvního roku se stále velmi bezmocné dítě začíná samostatně pohybovat a zkoumat svět kolem sebe. Dříve navázané spojení se známou bytostí, důvěrná znalost vůně, zvuků hlasu a jazyka, tváře matky, doteků je stále velmi důležitým orientačním systémem. Batole se může od matky vzdálit a zkoumat svět, protože již někam patří. Rozpozná ji mezi ostatními, a může se tak vracet do známého prostředí. Rozlišuje ji od jiných jedinců. „Jeho maminka“ je jiná než ostatní lidé.

Ale v tomto období se dítě také začíná učit ze zkušeností, kdy se od matky vzdálí nebo mu matka stanoví hranice. Po chvílích synchronie a spojenectví dojde mezi nimi k emocionálnímu rozporu. Dítě například bere zakázané věci a strká si je do pusy. Maminka zakročí. Jejich citová a sociální souhra, synchronie, je na chvíli narušena. Jakmile se ale rozpor vyřeší, díky dříve naučenému bezpečí a rozvíjejícímu se vztahu se „trhlínka“ napraví a oni se vrací do klidu a jistoty vzájemné blízkosti (Winnette, 2018).

Je-li maminka také na dítě silně napojená, je připravená naplnit jeho potřeby a také mu být sociálním partnerem, typicky se stává nejen základnou, kam se dítě může vracet, ale dokonce emocionálně bezpečným přístavem. Maminka je v takovém případě nejen jedinečnou bytostí, protože dítě ji zná od „nepaměti“ z prenatálního období a nikdy ho na dlouho neopustila. Ale také proto, že dítě cítí a rozpoznává její výjimečnou lásku, zájem o ně, přítomnost. Ví, že ho maminka důvěrně zná a ono zná důvěrně ji. A může s ní komunikovat. Přítomnost této známé a bezpečné bytosti malé dítě uklidňuje, reguluje jeho afekty a reakce.

Batole se může od matky vzdálit a zkoumat svět, protože již někam patří. Rozpozná ji mezi ostatními, a může se tak vracet do známého prostředí. Rozlišuje ji od jiných jedinců. „Jeho maminka“ je jiná než ostatní lidé.

Rychle čteme a pamatujeme si tváře

Velká část úspěšného sociálního fungování závisí na naší schopnosti vnímat sociální signály od druhých lidí. Řada neurovědeckých studií dokládá, že jedním z hlavních zdrojů informací jsou pro nás tváře druhých lidí. Ti z nás, kteří dokáží efektivně rozpoznávat tváře a emoce, jež lidé vyjadřují prostřednictvím výrazů tváře, mají velkou výhodu v komunikaci s ostatními a v sociálním zapojení s druhými lidmi. Tyto schopnosti se vyvíjejí ve velmi raném věku. Miminka se několik hodin po narození zajímají více o lidskou tvář než o jiné vizuální stimuly (Johnson, Dziurawiec, Ellis & Morton, 1991).

Studie: Známa mamčin tvář, známý mamčin hlas

Novorozená miminka mají také schopnost rychle rozpoznávat tvář své biologické matky nebo primárního pečovatele a velmi rychle si zapamatovat mamčinu tvář. V jedné studii vědci pozorovali miminka stará 2–7 hodin každé dvě hodiny po dobu 72 hodin. Poté prošla testem, zda rozliší tvář své biologické maminky od tváře cizí ženy. Výsledku ukázaly, že i krátký čas, kdy se novorozené miminko dívá na tvář svojí matky, stačí k tomu, aby jí pak dávalo přednost. Tato schopnost pak přetrvávala při dalším testování i po 15 minutách (Bushnell, 2001).

Vědci se domnívají, že to ukazuje na přítomnost genetického programu, který je připraven na určitý stimul a v citlivém období se pak velmi rychle ukládá do implicitní paměti. Další experimenty ukázaly na další zajímavý jev.

Studie: Mamčin tvář a hlas

Novorozená miminka byla ihned po narození po určitý čas s matkou, viděla její tvář, ale neslyšela její hlas. Během testu pak tato miminka nerozlišovala tvář své biologické matky od obličeje jiné ženy. Když na ně ale maminka

mluvila a děti se na ni dívaly první hodiny po narození, dokázaly její tvář rozlišit od cizí osoby (Sai, 2005). Když byl v další studii použit pouze videozáznam s tváří matky a jiné ženy, výsledky se potvrdily. Novorozené děti dokázaly propojit i obraz na videu s hlasem, který již znaly z prenatálního vývoje (Coulon, Guellai & Streri, 2011).

Jaký má význam důvěrná znalost maminčiny tváře a hlasu?

Pokud výsledky těchto studií dáme dohromady, vidíme, že pozornost novorozených miminek je zaměřena na informace z různých smyslů. Zatímco sluchové vjemy a informace jsou zpracovávány a zapamatovány již před narozením, učení prostřednictvím zraku nastává až po narození. Čím častější a intenzivnější je tento kontakt, tím více si jej miminko pamatuje.

Už novorozené miminko ale propojuje obě zkušenosti do sjednocující se komplexní paměťové stopy. Hlas a obraz se stávají společným signálem, že je přítomna známá stabilní osoba, maminka. Ten člověk, který je nejčastěji přítomen, se stává nejdůležitějším orientačním bodem. Matka příroda nám dává do vínku schopnosti a má s nimi další úmysly. Novorozené dítě je doslova expertem v rozpoznání toho prostředí, respektive sociálního partnera, který je nablízku. Pak mu dává přednost před ostatními lidmi. Takto tento systém může začít sloužit dalšímu velkému úkolu. Pokud existuje a je zdravě rozvinutý, pomáhá malému dítěti regulovat stres a uklidnit se.

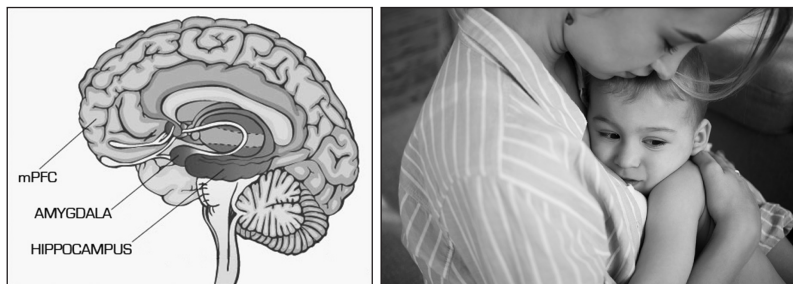

Obrázek 10: Napojení na známou maminku uklidňuje a reguluje stres.

Amygdala a uklidňování

Dalším velkým úkolem maminky nebo primárního pečovatele je totiž ovlivňování prožívání malého dítěte. Dříve jsme popsali, jak dobře je vybavené miminko k tomu, aby ihned po narození vyhledávalo známý hlas a spojilo si ho s tváří maminky, zapojovalo se do vzájemného sociálního kontaktu s ní více než s jiným člověkem. Připoutání se k matce nebo k primárnímu pečovateli (attachment) je důležité pro přežití a také pro dlouhé období učení se. Prožívání a zvládání emocí patří k velmi důležitým úkolům, které musí dítě zvládnout.

Funkce amygdaly a role matky nebo primárního pečovatele

Obrázek 11: Sociální interakce s maminkou ovlivňuje činnost oblastí mozku odpovědných za emocionální prožívání a paměť.

Amygdala, hipokampus a prefrontální kortex jsou oblasti mozku, které jsou významně zapojené do regulace a vyjadřování emocionálních stavů. Amygdala (respektive amygdaly, neboť se jedná o párový útvar) je oblast mozku, která je zapojena do rozpoznávání emocionální intenzity a významu přicházejících informací. Jako struktura je amygdala vyvinutá již po narození, ale nadále prochází změnami. Intenzivní vývoj a celková aktivita začíná kolem prvního roku dítěte a pokračuje do staršího dětského věku (Tottenham, Hare & Casey, 2009).

Jedná se o část mozku, jež má také na starosti rozlišování, které situace jsou relativně bezpečné nebo ohrožující. Pakliže amygdala signalizuje, že se děje něco ohrožujícího, je tím spuštěna stresová reakce (Herman & Cullinan, 1997). Na začátku života je svět pro mládě nebo malé dítě velkým neznámým prostorem, který je třeba objevovat a učit se o něm. Je ale také nebezpečným pro nezralé a nesamostatné mládě. Amygdala je výsostně zapojená do intenzivního učení se o bezpečí a nebezpečí, do zpracování

všech emocionálně intenzivních zkušeností, pozitivních stejně jako negativních. Je tedy aktivní během emocionálního učení se o světě obecně (Tottenham & Sheridan, 2010).

Studie: Amygdala rozlišuje matku nebo primárního pečovatele

Výzkumné studie ukázaly, že amygdala je také velmi aktivní, když mládě dává přednost matce nebo primárnímu pečovateli před jinou dospělou postavou. Mláďata, která měla narušenou strukturu amygdaly, se chovala k matce odtahitě, přestože na začátku, tj. před oním narušením, projevovala k matkám typickou přichylnost a attachmentové chování (Bauman, Lavenex, Mason, Capitanio & Amaral, 2004).

Činnost amygdaly je spojována s intenzivními emocionálními prožitky. Pokud je amygdala příliš aktivní, projevuje se to jako tendence k úzkosti, výrazná reaktivita na malé podněty a jako afektivní dysregulace. Tyto projevy jsou spojené se všemi psychickými poruchami a s obtížemi v sociálním fungování v dospělosti. Adverzní zkušenosti v raném dětství mohou mít za následek zvětšení a hyperaktivitu amygdaly, a tím rozvoj těchto obtíží (Tottenham et al., 2010).

Přítomnost matky umožňuje zdravý vývoj amygdaly a snižuje její reaktivitu

Studie, které se přímo zabývají dětmi s ranou zkušeností institucionální péče ve srovnání s dětmi, které žijí v běžných rodinách a měly primárního pečovatele od narození, ukazují na rozdílný vývoj amygdaly. U dětí z běžných rodin se amygdala stává aktivní po prvním roce života a vyvíjí se pomalu.

Děti závisejí na matce nebo primárním pečovateli, který je ochraňuje a tvoří bezpečné ležení pro jejich narůstající nezávislost, objevování světa a učení se.

Činnost amygdaly je spojována s intenzivními emocionálními prožitky. Pokud je amygdala příliš aktivní, projevuje se to jako tendence k úzkosti, výrazná reaktivita na malé podněty a jako afektivní dysregulace. Tyto projevy jsou spojené se všemi psychickými poruchami a s obtížemi v sociálním fungování v dospělosti.

Studie:

Děti s ranou historií institucionální péče začínají kontrolovat prostředí kolem sebe předčasně, jejich amygdala je předčasně aktivní

Neurovědecké studie opakovaně ukazují, že u dětí, které v tomto období primárního pečovatele nemají, se činnost amygdaly startuje dříve a intenzivněji. Jako by nepřítomnost stabilní ochraňující osoby vyvolala urychlení vývoje systému, který zaručuje přežití. Amygdala předčasně reaguje na nebezpečí a spouští stresové reakce. Proces umožňuje nezralému mláděti nebo dítěti se ochránit a „přežít na vlastní pěst“ mnohem dříve, než by na to bylo normálně připravené. Vědci se shodují, že tento neobvyklý vývoj vede později k tomu, že děti se zkušeností chybějícího primárního pečovatele v raném období pak v adolescenci a v dospělosti výrazně častěji trpí úzkostmi, depresi a a problémovým chováním než jejich typicky se vyvíjející vrstevníci (Tottenham, 2012a; Tottenham, 2015).

Výzkumy neurobiologického vývoje dětí, které byly v raném období života umístěny v institucionální péči, ukazují, že tato zkušenost má dlouhodobý dopad i tehdy, když byly později adoptovány a vyrůstají v milující péči rodičů. Zvláště se projevují negativní důsledky v oblasti sociálního vývoje a chování (Garvin, Tarullo, Van Ryzin & Gunnar, 2012).

Jaký má význam matčin vliv na aktivitu amygdaly u malých dětí?

Na začátku života je u člověka a dalších savců nutné, aby mládě nebo dítě setrvalo v blízkosti a pod ochranou matky nebo pečovatele, kteří zajistí jeho přežití ve velmi závislém období. Attachment je vrozená funkce, která toto spojení umožní. Mláďata i velmi malé děti vytvářejí základní pouto s tou osobou, která s nimi tráví dostatek času, je s nimi napojená. Avšak způsob, jakým se matka nebo primární pečovatel k dítěti či mláděti chovají, formuje vývoj jeho mozku a schopnost regulovat emoce. Děje se tak prostřednictvím regulace fyziologických procesů v době raného intenzivního vývoje mozku, zejména těch částí, které mají na starosti afektivní prožívání, vyjadřování duševních stavů a sociální interakce. Vědci jmenují amygdalu, prefrontální kortex (přední mozkovou kůru) a hipokampus (Perry, Blair & Sullivan, 2017).

Můžeme říci, že přítomnost matky nebo primárního pečovatele umožní přežití. Ale kvalita péče primárního pečovatele je zásadní pro regulaci, zvládnání a vyjadřování emocí. Tento systém je vrozený, role matky nebo primárního pečovatele je nezbytným očekávaným prostředím. Tento proces „kontroluje“, jak malé dítě nebo mládě prožívá svět, a „programuje“ mozkové systémy, aby později v průběhu celého života dokázaly regulovat afekty již autonomně, i bez uklidňující přítomnosti rodiče (Perry, Blair & Sullivan, 2017).

Spolupráce a altruismus: Patříme k sobě, anebo ne?

Primární pečovatel je „můj člověk“

Studie: Já, my a oni

Studie ze sociální kognitivní vývojové psychologie poukazují na další oblast sociálního vývoje, který probíhá již od útlého věku. Miminka a malé děti rozlišují svoji příslušnost a patření k někomu. Dávají přednost tomu, ke komu patří. Kojenci se raději dívají na obličej vlastní matky než na jinou tvář, raději poslouchají její hlas. Upřednostňují mateřský jazyk. Pokud malé dítě vyrůstá

převážně mezi lidmi určité rasy, raději se dívá na osoby této rasy než na odlišně vyhlížející zástupce jiných ras. Malé děti více napodobují a lépe se učí od těch lidí, kteří vypadají jako oni a mluví stejným jazykem. Současná věda ukazuje, že se děti ve velmi útlém věku orientují pomocí toho, co se naučily o „svých lidech“. A necítí se být přitahovány k cizím lidem (Olson & Dweck, 2009).

Primární pečovatel je tedy tím dospělým člověkem, který s kojencem a malým dítětem tráví nejvíce času, stará se o něj a je mu hlavním sociálním partnerem a učitelem o světě. Může to být matka, ale také otec nebo babička, případně pěstounský nebo adoptivní rodič. Jeho dlouhodobá přítomnost, stabilita, dostupnost a napojení na dítě jsou kvality, se kterými matka příroda počítá, aby se dítě mohlo správně vyvíjet. Je to zkušenost, která je nezbytná pro zdravý vývoj mozkové kůry.

Typicky se chováme altruisticky a nesobecky k těm lidem, se kterými jsme příbuzní a se kterými trávíme nejvíce času.

Spojenectví, spolupráce, společné cíle

Jedním z velmi důležitých aspektů sociálního fungování je naše schopnost vytvářet spojenectví, vzájemnost a spolupracovat v zájmu společného cíle. Vědci si po desetiletí kladou otázky, zda je člověk přirozeně sobecký, na sebe a na svůj prospěch zaměřený tvor. Nebo máme vrozenou tendenci pomáhat, cítit s druhými a toužit po spravedlnosti? Sigmund Freud, slavný zakladatel psychoanalýzy, měl za to, že se rodíme jako egocentrické bytosti a pocitům viny a morálce nás vyučí naši rodiče. Řada výzkumů v oblasti sociální neurovědy a psychologie nás však přesvědčuje, že empatie a smysl pro etické principy jsou nám vrozené. Dokonce už víme, že toto chování mají na starosti určité části mozku a neuronové sítě. Vědci, kteří se zabývají evolucí, si však povšimli zajímavého rozlišení: Typicky se chováme altruisticky a nesobecky k těm lidem, se kterými jsme příbuzní a se kterými trávíme nejvíce času.

Studie: Malé děti rozlišují, kdo jsme „my“ a kdo jsou „oni“

Tento jev můžeme pozorovat již u velmi malých dětí. Roční děti (podobně jako jiná mláďata) jsou velmi citlivá na bolest a strádání jiných dětí. Když mohou, snaží se pomáhat, dotýkají se jich, podávají jim láhev s mlékem nebo hračku. Také když dospělý projevuje nešikovnost, třeba se mu nedaří otevřít skříň, protože má plné ruce, snaží se mu pomoci, aniž by očekávaly odměnu nebo povzbuzení. Podobně i velmi malé děti rozliší, když se dívají na animované filmy, kde některé postavičky pomáhají a jiné škodí. Už tří- až šestiměsíční děti pak dávají přednost „hodným postavám“. Tak se ukazuje, že malé děti se chovají altruisticky instinktivně a bez potřeby odměny. To vše nasvědčuje tomu, že my lidé jsme nakonec laskavé, soucitné a morální bytosti (Bloom, 2012).

Na druhou stranu jsme však každodenně svědky opaku. Lidé jsou schopni okrádat, ničit druhé, kdykoliv by byly ohroženy jejich vlastní osobní zájmy. Zdá se tedy, že vrozená schopnost altruismu k druhým má své meze. Paul Bloom, kanadsko-americký psycholog, profesor vývojové sociální psychologie na Yale University, říká, že naše morálka a pozitivní sociální chování se projevují přirozeně k lidem, kteří jsou nám blízko, které považujeme za členy svojí rodiny, a k těm, kdo patří do naší sociální skupiny. Jinými slovy, k těm, kteří „jsou jako my“, k těm, se kterými se vnímáme jako „jeden z nich“. K ostatním nemáme takovou přirozenou náklonnost (Bloom, 2013). Příbuzenský vztah a společně trávený čas jsou také zdrojem důvěry. To jsou podle všeho lidé, kteří nám neublíží, naopak, pomůžou nám, když budeme potřebovat.

Z evolučního hlediska bylo výhodné, abychom pomáhali těm, kdo jsou nám nablízku, a společně dokázali více, než bychom dokázali o samotě. V primitivních společenstvích byli ti, kteří by ostatním škodili, vyloučeni ze společenství nebo potrestáni. Podpora a spolupráce v rámci rodiny je velmi prospěšná z hlediska zachování rodu, je důležitá pro přežití a výchovu mladé generace, předání života dál. To znamená, že v dospělém životě je tento princip běžnou a typickou zkušeností.

Jaký má altruismus u malých dětí význam?

Malé děti se velmi záhy učí a cítí být součástí dyády „maminka a já“ a později celé své rodiny. Velmi malé děti, dokonce už miminka, jsou připraveny rozlišovat, zda někdo druhý patří k „nám“, nebo k „těm druhým“ (Olson & Dweck, 2009). Jak jsme uvedli dříve, novorozená miminka navazují na svoji dřívější znalost maminky, kterou si zapamatovala již v prenatálním vývoji. Dávají přednost jejímu hlasu, tváři, vůni, jazyku. Napodobují její výrazy tváře. Ze všech výzkumů můžeme usuzovat, že se tak seznamujeme s maminkou na samém počátku a ona se stává prvním sociálním partnerem a blízkým člověkem, někým, kdo je jako „my“ a „my jsme jako ona“. Kolem devátého měsíce se začínají samostatně pohybovat a již nejsou trvale ve fyzické blízkosti matky. Objevují svět a ve světě se objevují další neznámí lidé. V tomto období děti prožívají „separační úzkost“ a strach z cizích lidí. Pokud je matka povzbudí a uklidní je, zmírní to jejich úzkost z neznámých lidí. Velmi malé děti ale také skupiny rozlišují a s jejich členy se ztotožňují podle nějakého vnějšího znaku. Například podle toho, jaká mají na sobě trička. V jesličkách dali výzkumníci dětem trička barevná. Děti se pak družily k sobě podle barvy trička. Barva trička v nich vyvolala pocit soudržnosti s ostatními dětmi, které měly na sobě stejnou barvu jako ony samy (Dunham, Baron, & Banaji, 2008).

V principu je obezřetnost a nedůvěra k odlišně vyhlížejícím a cizím lidem přirozenou součástí života. Náklonnost k „naším“, kteří jsou „jako my“, a rezervovanost k „těm druhým“ se projevují jako tendence sdružovat se a cítit se součástí v různých sociálních seskupení.

Zdá se, že máme přirozenou soudržnost se „svými lidmi“, k nim přirozeně cítíme důvěru, následujeme je, necháme se jimi ovlivňovat, učíme se od nich nápodobou. Cítíme se s nimi jako „jeden z nás“. Patříme tak k sobě. Již méně pocítujeme podobnou náklonnost k cizím neznámým lidem. Moderní věda přináší poznání o tom, že tato důležitá sociální schopnost je již přítomná v kojeneckém období a slouží k vytvoření attachmentového vztahu s matkou nebo primárním pečovatelem. Aktivovaný systém se pak rozvíjí dále a je součástí zdravého sociálního vývoje a fungování během celého života.

4. Když maminka nebo primární pečovatel v raném dětství chybí: historie dávná, nedávná i současný pohled

Nekonečný svět vyprázdněný od lidského partnerství

René Spitz (1887–1974) byl jedním z nejvlivnějších vědců, kteří se začali systematicky zabývat vitálním významem spojení matky a dítěte a následky separace. Tento americký psychiatr rakousko-uherského původu vycházející z učení Sigmunda Freuda a psychoanalýzy se intenzivně zabýval následky separace malých dětí od matek.

Studie: Péče řádových sester a matek ve vězení

V rámci známé studie Spitz pečlivým porovnáním vývoje dětí v kojeneckém ústavu s dětmi matek ve výkonu trestu zjistil drastické rozdíly v jejich dalším vývoji. Děti v kojeneckých ústavech byly často nemocné, dosahovaly velmi nízkých výsledků ve vývojové škále (Hetzer-Wolf baby tests) a projevily opožděný motorický vývoj. Oproti tomu kojenci, kteří byli se svými matkami, se projevily zdravě, dosahovaly velmi dobrých výsledků v testech a ve velké většině prožívaly běžné šťastné dětství. Spitz došel k závěru, že důvodem pro vážně narušený vývoj kojenců a batolat v kojeneckém ústavu byl „nekonečný svět vyprázdněný od lidského partnerství“.

I když Spitzův výzkum nebyl metodicky zcela dopracovaný, přinesl do bádání o významu primárního pečovatele důležitou klinickou zkušenost. Ukázal, že význam matky na začátku života spočívá v její stabilní přítomnosti a nemůže být nahrazen ani velmi kvalitní péčí pečovatelek, které se střídají. Matky s kriminální historií ve výkonu trestu svoji mateřskou roli plnily, ale řádové sestřičky v ústavním zařízení ji nahradit nemohly (Patterson & Hidore, 1997).

Obrázek 12:
Sestra Irene a děti v kojeneckém ústavu (*Foundling orphanage*) v roce 1888 (*Library of Congress's Prints and Photographs division*)

Děti z rumunských kojeneckých ústavů a dětských domovů

„Byla to jatka duší.“

Daniel Rucareanu

Daniel Rucareanu prožil část dětství ve dvou rumunských dětských domovech. Nyní sdružuje bývalé rumunské sirotky a děti z ústavů. Společně žádají omluvu od rumunské vlády za nelidské zacházení (Odobescu, 2015).

Extrémní podoba institucionální péče

V nedávnější historii jsme byli svědky děsivého příkladu institucionální péče o děti. Nicolae Ceaușescu, generální tajemník komunistické strany v Rumunsku od roku 1965 do roku 1989, se snažil regulovat porodnost prostřednictvím přímých nařízení a dekretů. Jeho cílem bylo zvýšení porodnosti a celkového počtu obyvatel, a tím posílení ekonomického růstu. Lidé byli finančně stíháni, když neměli děti, prostřednictvím „daní pro bezdětné“. Potraty byly zakázané. V sedmdesátých letech pak skutečně porodnost stoupala, ale zároveň byli lidé v narůstající ekonomické krizi a chudobě čím dál méně schopní se o své děti postarat. Vláda pak masivně doporučovala rodičům umisťovat děti do ústavních zařízení, dětských domovů. Jednalo se často i velmi malé děti, ale také o děti postižené nebo děti s psychickými obtížemi (McGeown, 2005).

*Obrázek 13:
Obrázek ukazuje děti s pečovatelkami
v kojeneckém a batolecím období
v rumunském kojeneckém ústavu na
začátku devadesátých let 20. století.*

Podmínky k životu byly v těchto ústavech často strašlivé. Působilo zde málo zaměstnanců a často neměli dostatečné vzdělání a potřebný výcvik v péči o děti.

Jeden pracovník měl na směň na starosti velký počet dětí, které trávily čas převážně v postýlkách, nebyly často přebalovány ani krmeny. Nikdo se jimi nezabýval. Taková míra zanedbávání vedla k opožděnému vývoji jak na fyzické, tak na mentální úrovni, a ovšem také emocionálně-sociální vývoj byl vážně narušen. Nedostatečně vzdělané zdravotní sestry i lékaři pak tyto děti nesprávně diagnostikovali jako postižené nebo duševně nemocné. Zvláštním úkazem pak bylo emocionální a sociální strádání těchto dětí kvůli absenci matky nebo primárního pečovatele. Miminka a malé děti trpěly nedostatkem kontaktu se stabilním primárním pečovatelem tak, že typicky rozvíjely chování, kterým by mohly samy sebe stimulovat. Často mávaly rukama okolo sebe, dlouhé hodiny se kývaly ze strany na stranu. Pracovníci ústavů je pak medikovali nebo umísťovali do jiných zařízení spolu se skutečně vážně postiženými dětmi i dospělými. Byly drženy v klecových postýlkách nebo i přikurtovány, aby „si neublížovaly“. V těchto dětských domovech také často docházelo k bití, slovní agresi ze strany vyčerpaných pracovníků, ale také k fyzickému a sexuálnímu zneužívání i mezi dětmi samotnými (Hamilton, 2014).

System dětských institucí v tehdejší Rumunsku

Jakmile byly děti jednou umístěny do systému institucionální péče, byly přesouvány z jednoho státního zařízení do druhého podle gesce ministerstev. Děti mladší tří let byly v kojeneckých ústavech řízených ministerstvem zdravotnictví. Poté byly zdravé děti přesunuty do dětských domovů pro děti do šesti let a setrvaly v domovech spravovaných ministerstvem školství do osmnácti let. Na postižené děti se hledělo jako na „nedostatečné“ a bez budoucnosti, žily odložené v ústavech pro postižené. Podle některých zdrojů žilo v roce 1989 v těchto „dětských domovech a zařízeních“ 100 000 až 170 000 dětí. Celkový odhad počtu dětí, které zažily péči těchto ústavů, je v Rumunsko asi 500 000 (Odobescu, 2015).

Čemu nás naučily rumunské děti z ústavů

Po pádu komunistického režimu byly rumunské ústavní děti objeveny a strhly na sebe pozornost jak humanitárních organizací, tak i řady rodin, které nabídly adopci. Zajímavým momentem bylo, že velká část těchto dětí nebyly sirotci, i když se jim tak často v populárních médiích říká. Jejich biologické rodiny existovaly a jejich rodiče měli k dětem zachovanou rodičovskou odpovědnost.

O tyto děti také projeví zájem přední vědci zabývající se vývojovou psychologií a neurovědou. Byla realizována a publikována řada významných vědeckých studií. K nejnámější patří dlouhodobá studie BEIP (Bucharest Early Intervention Project), na které se podíleli světově proslulí výzkumníci z Tulane University, University of Maryland a Boston Children's Hospital. Studie začala v roce 2000 a některé děti z této původní studie jsou sledovány a vyhodnocovány dodnes.

Studie BEIP

Studie byla realizována v Bukurešti. Zahrnula 136 malých dětí, které do té doby žily v rumunských kojeneckých ústavech. Na začátku výzkumu byly ve věku 6–31 měsíců (medián 22 měsíců) a neměly žádné zdravotní obtíže. Kontrolní skupinu tvořily děti ze stejné oblasti, které žily v rodinách. Výzkumníci rozdělili skupinu ústavních dětí náhodně na dvě poloviny. 68 dětí bylo umístěno v pěstounských rodinách, které byly pro tento úkol vybrány, vyškoleny a dostávalo se jim odborné i finanční podpory. 68 dětí zůstalo nadále v kojeneckých ústavech. Zároveň byly zapojeny děti, které nikdy ústavní péči neprošly. Na začátku proběhlo testování kognitivního, emocionálního i neurobiologického vývoje všech účastníků výzkumu. Tento design studie umožnil studovat vývoj dětí v těchto skupinách po dlouhou dobu a pomohl ukázat následky ústavní péče v raném období poměrně přesně, neboť bylo možné srovnávat vývoj dětí poté, co již žily v kvalitní rodinné péči, s dětmi, které setrvaly v ústavu. Dále byly obě skupiny dětí zkoumány ve 30, 40 a 54 měsících a v 8 letech (Sheridan, Drury, McLaughlin & Almas, 2010). Do současné doby proběhla další série následných studií.

Přední světoví odborníci zapojení do dlouhodobé BEIP studie publikovali v roce 2011 odborný článek v prestižním odborném časopise *Harvard Review of Psychiatry* nazvaný *Psychiatrické nálezy u malých dětí s historií institucionální péče*. V úvodu článku shrnují výsledky studií vycházející z BEIP projektu:

Institute, ve kterých dlouhodobě vyrůstají malé děti, jsou obecně považovány za extrémní příklad zanedbávání sociálního vývoje. Děti, které mají tuto zkušenost,

nám pomáhají porozumět následkům sociálního zanedbání pro další vývoj a pro fungování v dalším životě. V oblasti duševního zdraví jsme studovali attachmentové vztahy a poruchy attachmentu u těchto dětí, emocionální reaktivitu a symptomy psychiatrických poruch. Ve výzkumu jsme započítali danosti týkající se genetických faktorů, rozlišení pohlaví a délku pobytu v ústavním zařízení. Zabývali jsme se také změnami vývoje mozku v souvislosti s pozdějšími psychiatrickými poruchami. Výsledky potvrdily naše znalosti z dřívějších podobných studií. Ústavní péče v raném období má v těchto oblastech výrazně negativní dopady:

- Děti, které vyrůstaly v rodině nebo v pěstounské péči, vykazovaly bezpečnější attachmentové vztahy k rodičům nebo pěstounům.
- U těchto dětí se také objevovalo výrazně méně případů reaktivní poruchy attachmentu (RAD, vážně narušená nebo nerozlišená sociální náklonnost).
- Měly významně nižší skóre pro emocionální reaktivitu a vyšší skóre pro pozornost.
- Obě skupiny dětí, které prošly institucí v raném věku, tedy děti vyrůstající v ústavech i děti z pěstounských rodin, ale vykazovaly zvýšenou hladinu psychiatrických symptomů.
- Často se jednalo o internalizované symptomy a poruchy jako úzkostnost a depresivita.
- Také častěji projevovaly externalizované poruchy jako ADHD a poruchy chování, opoziční chování.
- Děti, které setrvaly v ústavní péči, měly až třikrát větší šanci být diagnostikovány v oblasti psychiatrických poruch.
- Ukázalo se také, že včasné umístění dětí do rodinné péče může tyto dopady významně pozitivně ovlivnit (Bos et al., 2011).

5. Vědecké poznatky o principech a následcích institucionální péče a chybějícího primárního pečovatele

Rysy stávající institucionální péče o kojence a malé děti

I když ústavní péče má ve světě různé podoby, v některých oblastech se objevují shodné principy (Gunnar & Reid, 2019). Současná vývojová neurověda a pediatrie, která vychází z velké řady studií dětí s historií institucionální péče v raném věku, shrnuje a zobecňuje základní principy.

- Potřeby dětí jsou často naplňovány dobře po fyzické stránce, děti zde mají povětšinou dostatečnou výživu, lékařskou péči, řadu stimulů, hraček a podobně.
- Jedná se o dostupnou péči pro větší skupiny dětí s omezeným počtem dospělých pečovatelů.
- Tento princip vede k určité uniformitě a režimu, kdy dospělí úspěšně

poskytují základní péči řadě dětí, jednomu po druhém, podle předpisů. Například přebalují, krmí a podobně.

- Čas na individuální kontakt tváří v tvář, vzájemné interakce mezi malým dítětem a pečovatelem je velmi omezený (Smyke et al., 2007).
- Vzájemná znalost, napojení on-line a synchronie mezi primárním dospělým pečovatelem a miminkem nebo batoletem tudíž nejsou možné.
- I když je péče efektivnější a lépe se organizuje vytvářením skupin dětí podle věku nebo podle specifických potřeb dětí, neumožňuje dětem zažít a naučit se zásadní sociální schopnosti navázat hluboký attachmentový vztah se stabilním dospělým pečovatelem.
- Ale rozvoj smyslového vnímání, jazyka a zejména sociálního fungování je zanedbán a vážně narušen.
- A i když některé instituce umožňují více rodinný způsob péče, děti jsou v menších skupinkách, je zde více dospělých pečovatelů a dětem se dostává více smyslových podnětů, děti přesto vykazují negativní vývoj v oblasti sociálního fungování. A zejména v oblasti formování blízkých attachmentových vztahů s primárním pečovatelem (Tizard & Rees, 1975).
- Tento zásadní proces není možný, neboť tyto děti primárního pečovatele v citlivém nebo dokonce kritickém období raného vývoje nemají.
- Raná deprivace v podobě institucionální péče ovlivňuje negativně děti v době umístění, ale v závislosti na délce umístění také dlouho poté, co byly přijaty do rodiny a vyrůstají v rodinném prostředí (Gunnar & Reid, 2019).
- Někteří vědci upozorňují, že i když jsou si vědci tohoto jevu vědomi, úřady a instituce poznatky minimalizují nebo přehlížejí a doufají, že to nakonec s těmito dětmi dobře dopadne (tzv. benign neglect).

Obrázek 14: Miminka v současných kojeneckých ústavech a dětských centrech

Raná deprivace v podobě institucionální péče ovlivňuje negativně děti v době umístění, ale v závislosti na délce umístění také dlouho poté, co byly přijaty do rodiny a vyrůstají v rodinném prostředí (Gunnar & Reid, 2019).

Popsané rysy institucionální péče se shodují v hlavním principu. I když se mnohé dětské ústavy a zařízení velmi snaží naplňovat potřeby novorozeneckých miminek, kojenců a malých dětí, nemohou z hlediska sociálního nahradit maminku nebo primárního pečovatele.

Primární pečovatel může chybět i mimo ústavní prostředí

Primární pečovatel může chybět mláděti nebo dítěti i za jiných okolností. Vědci popsali následky chybějícího primárního pečovatele jak u zvířat, tak u dalších skupin dětí. Často se jedná buď o vážně zanedbávající, nebo tzv. fragmentovanou péči. To znamená bez dostatečné přítomnosti stabilního, senzitivního a pečujícího dospělého. Následky se objevují:

- u předčasně narozených mláďat a dětí,
- u mláďat z mnoha sourozenců ponechaných sama sobě,
- u mláďat a dětí matek se závažnou depresí, které mláďatům nebo dětem nevěnují pozornost, čas a péči,

- u mláďat a dětí, o které pečuje příliš mnoho různých „rotujících“ pečovatelů,
- u mláďat a dětí, které zažily časté změny či traumatické ztráty.

(Feldman, 2015)

Chybějící primární pečovatel v raném období představuje specifickou adverzní zkušenost (ACE)

Výše jsme se věnovali sociálnímu vývoji v kojeneckém období a příkladům vědeckých studií, které nás přibližují k poznání jeho jemných a důmyslných mechanismů. Člověk se nestává empatickým, spolupracujícím člověkem, který se umí starat o sebe i o druhé, sám od sebe. Rané období sociálního vývoje zahrnuje učení se základům sociálního života. Bez primárního pečovatele se dítě kromě jiného neučí rozlišovat blízkého bezpečného člověka od cizího. Neučí se synchronnímu vzájemnému poznávání mysli a chování prostřednictvím napodobování. Neučí se možnosti vyhledat bezpečí a uklidnit se u svého známého člověka. A v neposlední řadě nezíská pocit sounáležitosti a patření ke svým lidem.

V dalším životě pak může trpět následky, které se mohou projevat i v dospělosti. Řada současných vědeckých studií a klinických pozorování shrnuje nejčastější a typické následky institucionální péče jako řadu poruch sociálního vývoje a chování. Rovněž se shodují v tom, že čím delší je pobyt malého dítěte v instituci, tím vážnější bývají následky v řadě oblastí sociálního fungování.

Bez primárního pečovatele se dítě kromě jiného neučí rozlišovat blízkého bezpečného člověka od cizího. Neučí se synchronnímu vzájemnému poznávání mysli a chování prostřednictvím napodobování. Neučí se možnosti vyhledat bezpečí a uklidnit se u svého známého člověka. A v neposlední řadě nezíská pocit sounáležitosti a patření ke svým lidem.

Odlišnosti sociálního vývoje u dětí se zkušeností chybějícího primárního pečovatele

- Poruchy attachmentu (Reactive Attachment Disorders), kdy děti buď nejsou schopny projevit žádnou sociální a citovou přichylnost k rodičům či k primárním pečovatelům, anebo projevují „emocionální a sociální hlad“ a nerozlišují vůbec vztahově blízké a cizí osoby.
- Celkově dezorganizované attachmentové vztahy.
- Agresivní chování a citový chlad. Děti jsou málo vřelé, empatické, častěji jsou drzé, vulgární nebo fyzicky napadají druhé.
- Slabá kontrola chování. Děti obtížně následují pokyny dospělých, jsou často v odporu, opakují své chyby. Jsou často afektivně dysregulované a projevují dysregulované chování.
- Potíže s enurézou a enkoprézou.
- Hyperaktivita a slabé soustředění. Děti velmi často bývají diagnostikovány s ADHD.
- Takzvané „kvazi-autistické“ chování. Děti projevují sociální otupělost a špatně se sociálně učí, projevy se podobají PAS, i když dítě netrpí autismem.
- Některé studie zmiňují zvětšenou a hyperaktivní amygdalu, což může vést u dětí k úzkostnosti a zvýšené pohotovosti ke stresu.
- Předčasné propojení amygdaly s přední mozkovou kůrou (PFC), které umožňuje malým dětem stát se předčasně nezávisými. Později však neumí přirozeně spoléhat na primárního pečovatele a učit se od něj.

(Gee et al., 2013; Humphreys et al., 2016; Nelson, Zeanah & Fox, 2019; Rutter et al., 2007; Sheridan et al., 2012; Vorria et al., 2003; Winnette, 2018)

Závěrem

Profesorka Kolumbijské univerzity a přední světová vývojová neurovědkyně Nim Tottenham se zabývá výzkumem vývoje dětí s historií institucionální péče řadu let, publikovala v tomto oboru desítky článků v prestižních vědeckých časopisech. Na svých přednáškách často zdůrazňuje, že vývoj dítěte ovlivňují genetické faktory a prostředí. Výzkumy nám mohou pomoci pochopit cesty sociálního a emocionálního vývoje a vývoje mozku poté, co dítě prožilo závažné adverzní zkušenosti. Jednou z nejzávažnějších takových je, když dítě nemá primárního pečovatele. I když následky nemusí být vždy až tak těžké a dají se později ovlivnit, riziko negativních dopadů je velmi vysoké. Vědecké studie nám pomáhají pochopit vývoj mozku a chování. Neměly by však odrazovat budoucí rodiče od adopce nebo od dlouhodobé pěstounské péče. Jsou ale nezbytné pro adoptivní rodiče, klinické pracovníky a profesionály v oboru péče o děti, aby mohli vytvořit podmínky pro tu nejlepší a nejzdravější péči o tyto děti, jakou si dovedeme představit (Tottenham, 2012b).

Miminka a malé děti, o které se nestarají jejich rodiče nebo širší rodina, by měly být umístěny u velmi kvalitních přechodných pěstounských maminek, které se stanou primárními pečovateli po tu dobu, po kterou to dítě bude potřebovat. Tak je tomu ve vyspělých státech Evropy i v dalších částech světa. Dokážeme tak významně předejít mnoha následkům institucionální péče v raném věku, a zejména negativním následkům pro další sociální vývoj a fungování během celého života.

Věříme, že i tento Almanach o dětech a lidech pro rok 2020 k tomu svým dílem přispěje.

Vědecké studie nám pomáhají pochopit vývoj mozku a chování. Neměly by však odrazovat budoucí rodiče od adopce nebo od dlouhodobé pěstounské péče. Jsou ale nezbytné pro adoptivní rodiče, klinické pracovníky a profesionály v oboru péče o děti, aby mohli vytvořit podmínky pro tu nejlepší a nejzdravější péči o tyto děti, jakou si dovedeme představit (Tottenham, 2012b).

Reference:

- Adolphs, R. (2009). The social brain: neural basis of social knowledge. *Annual review of psychology*, *60*, 693–716. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163514>
- Bauman, M. D., Lavenex, P., Mason, W. A., Capitanio, J. P., & Amaral, D. G. (2004). The development of mother-infant interactions after neonatal amygdala lesions in rhesus monkeys. *The Journal of neuroscience: the official journal of the Society for Neuroscience*, *24*(3), 711–721. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3263-03.2004>
- Bertoncini, J., Bijeljac-Babic, R., Jusczyk, P. W., Kennedy, L. J., & Mehler, J. (1988). An investigation of young infants' perceptual representations of speech sounds. *Journal of Experimental Psychology: General*, *117*(1), 21–33. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.117.1.21>
- Bloom, P. (2012). *Moral nativism and moral psychology*. In M. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), *Herzliya series on personality and social psychology. The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil* (p. 71–89). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13091-004>
- Bloom, P. (2013). Horrible children. The limits of Natural Morality. In M. R. Banaji & S. A. Gelman (Eds.), *Navigating the Social World: What Infants, Children, and Other Species Can Teach Us*. doi:10.1093/acprof:oso/9780199890712.003.0064
- Bos, K., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Drury, S. S., McLaughlin, K. A., & Nelson, C. A. (2011). Psychiatric Outcomes in Young Children with a History of Institutionalization. *Harvard Review of Psychiatry*, *19*(1), 15–24. doi:10.3109/10673229.2011.549773
- Bowlby, J. (1987). *Defensive processes in the light of attachment theory*. In D. P. Schwartz, J. L. Sacksteder, & Y. Akabane (Eds.), *Attachment and the therapeutic process: Essays in honor of Otto Allen Will, Jr., M.D* (p. 63–79). International Universities Press, Inc.
- Byers-Heinlein, K., Burns, T. C., & Werker, J. F. (2010). The roots of bilingualism in newborns. *Psychological science*, *21*(3), 343–348. <https://doi.org/10.1177/0956797609360758>
- Bushnell, I. W. R. (2001). Mothers face recognition in new-born infants: Learning and memory. *Infant and Child Development*, *10*(1–2), 67–74. <https://doi.org/10.1002/icd.248>
- Coulon, M., Guellai, B., & Streri, A. (2011). Recognition of unfamiliar talking faces at birth. *International Journal of Behavioral Development*, *35*(3), 282–287. <https://doi.org/10.1177/0165025410396765>
- D'Mello, A. (2019). What is the social brain. *McGovern Institute*. <https://mcgovern.mit.edu/2019/10/04/what-is-the-social-brain>
- Dunham, Y., Baron, A. S., & Banaji, M. R. (2008). The development of implicit intergroup cognition. *Trends in Cognitive Sciences*, *12*(7), 248–253. doi:10.1016/j.tics.2008.04.006
- Feldman R. (2015). Sensitive periods in human social development: New insights from research on oxytocin, synchrony, and high-risk parenting. *Development and psychopathology*, *27*(2), 369–395. <https://doi.org/10.1017/S0954579415000048>
- Ferrari, P. F., Paukner, A., Ruggiero, A., Darcey, L., Unbehagen, S., & Suomi, S. J. (2009). Interindividual Differences in Neonatal Imitation and the Development of Action Chains in Rhesus Macaques. *Child Development*, *80*(4), 1057–1068. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01316.x>

Garvin, M., Tarullo, A., Van Ryzin, M., & Gunnar, M. (2012). Postadoption parenting and socioemotional development in postinstitutionalized children. *Development and Psychopathology*, *24*(1), 35-48. doi:10.1017/S0954579411000642

Gee, D. G., Gabard-Durnam, L. J., Flannery, J., Goff, B., Humphreys, K. L., Telzer, E. H., Hare, T. A., Bookheimer, S. Y., & Tottenham, N. (2013). Early developmental emergence of human amygdala-prefrontal connectivity after maternal deprivation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *110*(39), 15638–15643. <https://doi.org/10.1073/pnas.1307893110>

Greenough, W. T., Black, J. E., & Wallace, C. S. (1987). Experience and brain development. *Child Development*, *58*(3), 539–559. <https://doi.org/10.2307/1130197>

Gunnar, M. R., & Reid, B. M. (2019). Early Deprivation Revisited: Contemporary Studies of the Impact on Young Children of Institutional Care. *Annual Review of Developmental Psychology*, *1*(1), 93–118. doi:10.1146/annurev-devpsych-121318-085013

Hamilton, J. (2014). Orphans' Lonely Beginnings Reveal How Parents Shape A Child's Brain. National Public. <https://www.npr.org/sections/health-shots/2014/02/20/280237833/orphans-lonely-beginnings-reveal-how-parents-shape-a-childs-brain?t=1605611345539>. Retrieved 17. November 2020.

Herman, J. P., and Cullinan, W. E. (1997). Neurocircuitry of stress: central control of the hypothalamic-pituitary-adrenocortical axis. *Trends in Neurosciences* *20*(2), 78–84. [https://doi.org/10.1016/S0166-2236\(96\)10069-2](https://doi.org/10.1016/S0166-2236(96)10069-2)

Humphreys, K. L., Esteves, K., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Nelson, C. A., 3rd, & Drury, S. S. (2016). Accelerated telomere shortening: Tracking the lasting impact of early institutional care at the cellular level. *Psychiatry research*, *246*, 95–100. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.09.023>

Johnson, M. H., Dziurawiec, S., Ellis, H., & Morton, J. (1991). Newborns' preferential tracking of face-like stimuli and its subsequent decline. *Cognition*, *40*(1–2), 1–19. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(91\)90045-6](https://doi.org/10.1016/0010-0277(91)90045-6)

Mastropieri, D., & Turkewitz, G. (1999). Prenatal experience and neonatal responsiveness to vocal expressions of emotion. *Developmental Psychobiology*, *35*(3), 204-214. doi:10.1002/(SICI)1098-2302(199911)35:3<204::AID-DEV5>3.0.CO;2-V

McGeown, K., (2005). Life in Ceausescu's institutions. BBC. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4630855.stm>
Retrieved 17 November 2020.

Meltzoff, A. N., & Moore, M. K. (1977). Imitation of facial and manual gestures by human neonates. *Science (New York, N.Y.)*, *198*(4312), 74–78. <https://doi.org/10.1126/science.897687>

Meltzoff A. N. (2007). 'Like me': a foundation for social cognition. *Developmental science*, *10*(1), 126–134. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2007.00574.x>

Moon, C. (2011). The role of early auditory development in attachment and communication. *Clinics in perinatology*, *38*(4), 657–669. <https://doi.org/10.1016/j.clp.2011.08.009>

Moon, C. (2017). Prenatal Experience with the Maternal Voice. In M. Filippa, P. Kuhn & B. Westrup (Eds.), *Early Vocal Contact and Preterm Infant Brain Development*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65077-7_2

Nelson, C. A., 3rd, Zeanah, C. H., & Fox, N. A. (2019). How Early Experience Shapes Human Development: The Case of Psychosocial Deprivation. *Neural plasticity*, *2019*, 1676285. <https://doi.org/10.1155/2019/1676285>

- Odobescu, V. (2015). Half a million kids survived Romania's 'slaughterhouses of souls.' Now they want justice. *Global Post*. <https://www.pri.org/stories/2015-12-28/half-million-kids-survived-romanias-slaughterhouses-souls-now-they-want-justice>. Retrieved 17. November 2020.
- Olson, K. R., & Dweck, C. S. (2009). Social cognitive development: A new look. *Child Development Perspectives*, 3(1), 60–65. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2008.00078.x>
- Patterson, C. H., & Hidore, S. (1997). The primary prevention of psychosocial disorders: A person/client-centred perspective. *The Person-Centered Journal*, 4(1), 8–17.
- Paukner, A., Ferrari, P. F., & Suomi, S. J. (2013). Comparison of Neonatal Imitation Abilities in Human and Macaque Infants. In M. R. Banaji & S. A. Gelman (Eds.), *Navigating the Social World: What Infants, Children, and Other Species Can Teach Us*. doi:10.1093/acprof:oso/9780199890712.003.0024
- Pesso, A., Boyden-Pesso, D., & Vrtbovska, P. (nyni Winnette, P.) (2009). *Úvod do Pesso Boyden System Psychomotor, PBSP v kontextu neurobiologie a teorie attachmentu*. Tišnov: SCAN.
- Perry, R. E., Blair, C., & Sullivan, R. M. (2017). Neurobiology of infant attachment: attachment despite adversity and parental programming of emotionality. *Current opinion in psychology*, 17, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.022>
- Powell, L. J., & Spelke, E. S. (2013). Preverbal infants expect members of social groups to act alike. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 110(41), E3965–E3972. <https://doi.org/10.1073/pnas.1304326110>
- Rutter, M., Kreppner, J., Croft, C., Murin, M., Colvert, E., Beckett, C., Castle, J., & Sonuga-Barke, E. (2007). Early adolescent outcomes of institutionally deprived and non-deprived adoptees. III. Quasi-autism. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 48(12), 1200–1207. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01792.x>
- Sai, F. Z. (2005). The Role of the Mother's Voice in Developing Mother's Face Preference: Evidence for Intermodal Perception at Birth. *Infant and Child Development*, 14(1), 29–50. <https://doi.org/10.1002/icd.376>
- Sheridan, M. A., Fox, N. A., Zeanah, C. H., McLaughlin, K. A., & Nelson, C. A., 3rd (2012). Variation in neural development as a result of exposure to institutionalization early in childhood. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109(32), 12927–12932. <https://doi.org/10.1073/pnas.1200041109>
- Smyke, A. T., Koga, S. F., Johnson, D. E., Fox, N. A., Marshall, P. J., Nelson, C. A., & Zeanah, C. H. (2007). The caregiving context in institution-reared and family-reared infants and toddlers in Romania. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(2), 210–218. doi:10.1111/j.1469-7610.2006.01694.x
- Spelke, E. S., Bernier, E. P., & Skerry, A. E. (2013). Core Social Cognition. In M. R. Banaji & S. A. Gelman (Eds.), *Navigating the Social World: What Infants, Children, and Other Species Can Teach Us* (pp. 11–16). New York: Oxford University Press.
- Sheridan, M., Drury, S., McLaughlin, K., & Almas, A. (2010). Early Institutionalization: Neurobiological Consequences and Genetic Modifiers. *Neuropsychology Review*, 20(4), 414–429. doi:10.1007/s11065-010-9152-8
- Tizard, B., & Rees, J. (1975). The effect of early institutional rearing on the behaviour problems and affectional relationships of four-year-old children. *Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines*, 16(1), 61–73. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1975.tb01872.x>
- Thompson, J. L., & Nelson, A. J. (2011). Middle Childhood and Modern Human Origins. *Human Nature*, 22(3), 249–280. <https://doi.org/10.1007/s12110-011-9119-3>

- Tottenham, N., Hare, T. A., and Casey, B. J. (2009). A developmental perspective on human amygdala function. In E. Phelps & P. Whalen (Eds.), *The Human Amygdala* (pp. 107–117). New York: Guilford Press.
- Tottenham, N., Hare, T. A., Quinn, B. T., McCarry, T. W., Nurse, M., Gilhooly, T., Millner, A., Galvan, A., Davidson, M. C., Eigsti, I. M., Thomas, K. M., Freed, P. J., Booma, E. S., Gunnar, M. R., Altemus, M., Aronson, J., & Casey, B. J. (2010). Prolonged institutional rearing is associated with atypically large amygdala volume and difficulties in emotion regulation. *Developmental science*, *13*(1), 46–61. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2009.00852.x>
- Tottenham, N., & Sheridan, M. (2010). A Review of Adversity, The Amygdala and the Hippocampus: A Consideration of Developmental Timing. *Frontiers in Human Neuroscience*, *3*.
- Tottenham, N. (2012a). Human amygdala development in the absence of species-expected caregiving. *Developmental psychobiology*, *54*(6), 598–611. <https://doi.org/10.1002/dev.20531>.
- Tottenham, N. (2012b). Risk and developmental heterogeneity in previously institutionalized children. *The Journal of Adolescent Health*, *51*(2 Suppl), S29–S33. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.04.004>
- Tottenham, N. (2014). The importance of early experiences for neuro-affective development. *Current topics in behavioral neurosciences*, *16*, 109–129. https://doi.org/10.1007/7854_2013_254
- Tottenham N. (2015). Social scaffolding of human amygdala-mPFCcircuit development. *Social neuroscience*, *10*(5), 489–499. <https://doi.org/10.1080/17470919.2015.1087424>
- Ulmer-Yaniv, A., Salomon, R., Waidergoren, S., Shimon-Raz, O., Djalovski, A., & Feldman, R. (2020). Synchronous Caregiving from Birth to Adulthood Tunes Humans' Social Brain. doi:10.1101/2020.03.09.974659
- Vorria, P., Papatigoura, Z., Dunn, J., van IJzendoorn, M. H., Steele, H., Kontopoulou, A., & Sarafidou, Y. (2003). Early experiences and attachment relationships of Greek infants raised in residential group care. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, *44*(8), 1208–1220. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00202>
- Werker, J. F., Gilbert, J. H., Humphrey, K., & Tees, R. C. (1981). Developmental Aspects of Cross-Language Speech Perception. *Child Development*, *52*(1), 349–355. doi:10.2307/1129249
- Winnette, P., & Baylin, J. (2016). *Working with Traumatic Memories to Heal Adults with Unresolved Childhood Trauma: Neuroscience, Attachment Theory and PBSP*. London: Jessica Kingsley Publishing.
- Winnette, P. (2018). Dimensions of clinical work with children and families with adverse early experiences. Columbia University. Workshop at DAN Lab. 26. 2. 2018.
- Winnicott, D. W. (1978). *The Piggle: An Account of the Psychoanalytic Treatment of a Little Girl*. London: Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis.

Obrázky:

Obrázek 1:

Saxe, R., & Takahashi, A. (2020). Převzato z <https://hoaxeye.com/2020/04/11/mri-capturing-the-brain-activity-of-a-mother-kissing-a-child>.

Obrázek 2:

Adaptováno z Passingham, 1975b; data from Blackfan, 1933, for Man and Schultz, 1940, for chimpanzee.

Obrázek 3:

Převzato z Thompson, J. L., & Nelson, A. J. (2011). Middle Childhood and Modern Human Origins. *Human Nature*, 22, 249–280. doi: 10.1007/s12110-011-9119-3

Upraveno z Bogin, B. (2003). The human pattern of growth and development in paleontological perspective. In J. L. Thompson, G. E. Krovitz, & A. J. Nelson (Eds.), *Patterns of growth and development in the genus Homo* (pp. 15–44). Cambridge: Cambridge University Press.

Obrázek 4:

Maramis, P. (2013). *Like mother like son*. Převzato z flickr.com.

Obrázek 5:

Převzato z <http://equine-ati.com/neurobiology.html>.

Obrázek 6:

Valuavitaly (2020). Převzato z freepik.com.

Obrázek 7:

Převzato z <https://www.eventzilla.net/files/temp/184228/Ruth-Feldman.png>.

Obrázek 8:

Převzato z <https://nias.knaw.nl/insights/imagination>.

Obrázek 9:

Převzato z Gross, L. (2006). Evolution of Neonatal Imitation. *PLoS Biol* 4(9): e311. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.0040311>.

Obrázek 10:

Převzato z wallpaperaccess.com.

Převzato z <https://similac.com/baby-development/2-month-old-baby-tips-advice>.

Obrázek 11:

Převzato z <http://equine-ati.com/neurobiology.html>.

Shurkin_Son (2020). Převzato z freepik.com.

Obrázek 12:

Riis, J. (1888). Sister Irene and children at New York Foundling orphanage.

Převzato z https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Children_at_New_York_Foundling_cph.3a23917.jpg.

Obrázek 13:

Převzato z <https://www.wvi.org/our-history>.

Obrázek 14:

Převzato z <https://www.respekt.cz/spolecnost/prava-chvile-na-zruseni-kojeneckych-ustavu>.

Hradilek, L. (2015). Převzato z <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/hrozi-nam-norsko-varuje-poslankyne-a-chce-omezit-pestouny/r-5db86e909ff611e4bdad0025900fea04>.

PhDr. Petra Winnette, Ph.D.

(Institut Natama, 1. lékařská fakulta UK)

Petra Winnette získala doktorát v oboru srovnávací vědy (komparatistiky) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Fulbrightovo stipendium v roce 2017–18 jí umožnilo vědecko-studijní pobyt na prestižní Columbijské univerzitě v New Yorku na katedře psychologie a v laboratoři vývojové afektivní neurovědy. Byla členem vědecké komise mezinárodního kongresu dětské a adolescentní psychiatrie IACAPAP 2018. Jejím hlavním odborným zájmem je sociální vývojová neurověda, raný vývoj a teorie attachmentu.

Petra Winnette je certifikovaným psychoterapeutem v metodě Pesso Boyden System Psychomotor (USA) a v metodě Dyadické vývojové psychoterapie (USA). Je také certifikovaným terapeutem, supervizorem a lektorem v Terapii zaměřené na attachment (USA). Přednáší a publikuje v Česku i v zahraničí.

Natama – Institut rodinné péče

Pod Kotlaskou 9/555, Praha 8, 180 00

Institut rodinné péče Natama je od roku 2003 uznávaným odborným nestátním pracovištěm zaměřeným na kvalitní péči o děti a rodiče. Zejména se jedná o děti, které mají adverzní rané zkušenosti (Adverse Childhood Experiences). To znamená, že na začátku života zažily opuštění, ztrátu, ústavní péči a nestabilní nebo traumatizující péči svých rodičů nebo pečovatелů. Tyto děti často, ale ne vždy, vyrůstají v osvojení nebo v pěstounských rodinách, v příbuzenské péči. Zároveň používáme teorii attachmentu a metody práce, které z ní vycházejí, při pomoci biologickým rodinám, mladým lidem i dospělým.

Záleží nám na vědeckém přístupu, vycházíme z neurovědeckých poznatků o vývoji mozku a chování, zejména z vývojové sociální a afektivní neurovědy.

Natama dlouhodobě vzdělává psychology, poradce a terapeuty a další odborné pracovníky v rámci workshopů, konferencí a výcviků.

V nakladatelství Natama Publishing vyšla řada zajímavých odborných knih v oboru vývojové psychologie a aplikované teorie attachmentu.

Více najdete na: www.natama.cz